

SUSANNE WIGORTS YNGVESSON

Frihet till samvete

Timbro 2016

Reinhold Fahlbeck

Samvetsfrihet i yrkeslivet har på senare år blivit ett hett omdebatterat ämne, främst i abortverksamhet men också i till exempel polisens arbete med avvísningar.

Det är detta debattmässiga getingbo som Susanne Wigorts Yngvessons bok behandlar.¹ Det sker med Artikel 18 i FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948) som utgångspunkt. Första meningen i artikeln lyder: ”Var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet”. Syftet med boken kan sägas sammanfalla med författarens personliga uppfattning, nämligen att belysa att ”(S)amvetet bör ges en central plats bland rättigheterna i vår tid” (s 8). Sitt eget credo formulerar författaren flerstädes som en ideologisk hållning ”att friheter inte bör begränsas annat än om det finns ytterst goda skäl” (s 28 och 138). Detta credo genomsyrar framställningen. Centralt i boken är samtidigt att samvetsfrihet är problematisk. Det beror på att ”(S)amvetsfriheten är ett problem ... i system där ändamål helgar medel och individuella egenheter stör de anonyma massornas rörelse mot det yttersta målet”.² Sådana ”störande egenheter” finns enligt författaren i Sverige, särskilt beträffande abortverksamhet.

Boken kan sägas bestå av två delar, en teoretisk och en praktisk. Den teoretiska innehåller en bred diskussion om samvetsfrihet, främst dess historiska och filosofiska bakgrund, dess innebörd, omfattning, begränsningar, avvägningar i

FÖRFATTARE

Reinhold Fahlbeck, professor emeritus, Juridiska fakulteten, Lunds universitet

Reinhold.Fahlbeck@jur.lu.se

¹ Författaren är docent i etik och lektor vid Teologiska högskolan, Stockholm.

² Citatet ur förordet av Eli Göndör, doktor i religionsvetenskap och Senior Fellow vid Timbro, s 6. Se även s 81.

förhållande till andra rättigheter och intressen. Den praktiska behandlar samvetsfrihet i en rad arbetslivssituationer.

Boken framstår som den första svenska allsidiga, opartiska och icke-polemiska behandlingen av samvetsfrihet. Diskussionen är genomgående nyanserad. Den anför fortlöpande argument för och emot. I den meningen är den vetenskaplig trots – eller kanske tack vare – författarens öppet deklarerade egna utgångspunkt och uppfattning.

Har människan ett samvete? Om så, vilken grund har detta? Författaren urskiljer två huvudlinjer i västerländskt tänkande i dessa hänseenden. Bägge besvarar frågorna jakande men på helt olika sätt. Den ena linjen är naturrättslig och den andra social. Enligt det naturrättsliga synsättet är samvetet en mänsklig egenskap, en medfödd förmåga. Enligt det sociala synsättet är samvetet en produkt av den omgivande miljön, social interaktion. Det naturrättsliga synsättet ägnas större uppmärksamhet, kanske beroende på att det är mera artikulerat.

Från Aristoteles och via den medeltida skolastiken med Thomas av Aquino som främsta tänkare förs framställningen av den kristet präglade naturrättsuppfattningen fram till 1900-talet med Andra Vatikankonciliet på 1960-talet, påvarna Paulus VI och Johannes XXIII. Särskild uppmärksamhet ägnas den inflytelserike amerikanske teologen John Courtney Murray SJ (1904–1967). Han framställde den kristna naturrättsliga traditionen i 1900-talets miljö. Som exempel på en icke-kristen naturrätt presenteras den aristoteliska modellen av den amerikanska filosofen och etikprofessorn Martha C Nussbaum.³

Det sociala synsättet ser samvetet i andra perspektiv. För upplysningsfilosoferna spelade samhällskontraktet en avgörande roll och de skyldigheter detta medförde. Senare synsätt har en materialistisk eller marxistisk kontext. De var framträdande vid det förberedande arbetet till Artikel 18. De kommunistiska staterna emotsatte sig det individualistiska synsätt som naturrätten kan sägas representera. Företrädare för Sovjetunionen talade i termer av ”solidarisk medvetenhet” och ”kollektiv anda”. Resultatet i Artikel 18 blev en kompromiss genom en formulering med naturrättslig koppling men fristående från religiösa argument.

På samma sätt som med religionsfrihet är samvetsfrihet både en rätt *till* och en rätt *från* religion/samvete. Medan i vart fall i Sverige religionsfrihet främst setts som en frihet *från* har å andra sidan samvetsfrihet setts – och ses – främst som en frihet *till*, det vill säga en rätt att åberopa samvetet för att slippa vissa arbetsuppgifter.

Samvetsdebatten i Sverige har haft en stark koppling till religion. Framställningen bygger emellertid genomgående på att samvetsfrihet även kan utgå från

³ Se till exempel Martha C Nussbaum, *Liberty of conscience: In defense of America's tradition of religious equality* (Perseus Book Group, New York, 2008) eller *The new religious intolerance: Overcoming the politics of fear in an anxious age* (Harvard University Press, 2012).

annan form av livsåskådning. Samvete förutsätter inte viss religion. Detta illustreras av bland annat samvetsrelaterad ovilja bland poliser att medverka vid tvångsutvisningar, journalisters avtalsenliga skydd mot uppdrag i strid med den egna övertygelsen, läkare vid åldersbestämningar av ensamkommande flyktingbarn och än känsligare vid dödshjälp.

Samvetsfriheten behandlas i nära samband med yttrandefriheten. Enligt författaren tillhör de samma rättighetsfamilj men där ”samvetsfriheten blivit yttrandefrihetens okända kusin” (s 126). Religions- och yttrandefrihet har diskuterats utförligt i Sverige, skriver författaren, men inte samvetsfrihet ”som om vi inte behövde samvetsfrihet i Sverige” (s 9). Övertygande visar författaren att i Sverige gäller att ”individerna har stor frihet att säga vad de vill, men inte att i offentligheten leva i enlighet med sina övertygelser” (s 119). En anledning till detta är just att samvetsfrihet och religion varit sammankopplade. I det starkt sekulariserade Sverige har denna sammankoppling gett samvetsfriheten en marginell och närmast suspekt roll. Detta har varit särskilt markerat i abortverksamhet. På senare tid har dock i många fall sådan sammankoppling saknats beträffande till exempel gränspolis och tvångsutvisningar eller läkare och dödshjälp.

Genomgående visas att utrymmet för yttrandefrihet och samvetsfrihet varierar i olika europeiska länder. Som ett drastiskt exempel pekas på skillnaden mellan Norge och Sverige. Yttrandefriheten i bägge länderna är stor men beträffande samvetsfrihet i abortverksamhet är skillnaden stor. Norge godtar samvetsfrihet men inte Sverige. Det förhåller sig alltså så att genom ”att flytta några mil kan man få samvetsfrihet” (s 73)!

Den praktiska delen av boken – som är den största – ägnas samvetsfrihet i arbetslivet. Situationen för läkare, sjuksköterskor, arbetsökande, präster, journalister, militärer och poliser behandlas. Här blandas religiösa och sekulära bevekelsegrunder. Det gäller även arbete med abort. Samvetsfrihet i sådant arbete – liksom i allt annat arbete – gäller i lika hög grad samvete *till* som samvete *från*, det vill säga att utföra eller inte utföra visst arbete. Den ena deltar med hänvisning till sitt samvete medan den andra vägrar. Samvetsfriheten väger lika tungt i bägge fallen.

Detta leder till frågan vad som konstituerar ”samvete”. Författaren menar att ”(R)ätten till samvetsfrihet handlar om konsten att med förnuft och empati ge utrymme för frihet och begränsa våld och förtryck. Att begränsa den rätten är därför ytterst att begränsa mänsklig mångfald. Trots detta bör vi inte i ett samhälle tillåta alla handlingar som motiveras av samvetsfrihet” (s 8 f). Författaren diskuterar frågan i termer av åsikter och övertygelse. Åsikter kan bytas. Övertygelsen är däremot djupare och utgör en identitetsfråga. Samvetet och den egna identiteten sammanfaller. Även när ”samvete” föreligger i det enskilda fallet måste ofta avväg-

ningar göras. Rättighetskonflikter uppstår. Samvetsfriheten kan få vika. Här finns inga givna måttstockar.

Ett paradexempel i Sverige är abortverksamhet. För närvarande tilläts inte personal vägra delta med hänvisning till det egna samvetet. Boken belyser rättighetskonflikten i abortverksamhet på ett nyanserat och sakligt sätt. Åtskilliga synpunkter framförs som inte tidigare hörts i den allmänna debatten.

Rättighetskonflikterna för över samvetsfrågorna till det juridiska fältet. Här gäller artikel 9 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, EKMR. Artikeln anknyter nära till artikel 18 i FN-deklarationen men är i motsats till deklarationen juridiskt bindande. Boken behandlar inte annat än marginellt och ytligt samvetsfriheten enligt EKMR. Författaren har i detta hänseende inte ens hänvisat till facklitteraturen, än mindre behandlat denna.⁴ Detta innebär att författaren i huvudsak inte närmare behandlar utrymmet för samvetsfrihet när den juridiska avvägningen av denna mot andra intressen sker. Häri ligger dock inget klandervärt eller förvånande. Detta ligger utanför bokens ram.

Några avslutande kritiska synpunkter är på sin plats. En brist är att boken saknar ett muslimskt perspektiv. Det framstår som så mycket mera beklagligt som det ju förhåller sig så att det i ganska stor utsträckning är muslimska skick och bruk som har aktualiserat samvetsfrihetsfrågan. Vidare är att notera att texten är osystematisk i en närmast obegriplig omfattning. Samma fråga behandlas än här och än där utan att perspektiv eller frågeställning förändrats. Vidare är att notera att boken innehåller ett person- och sakregister. Det är förtjänstfullt, men registret uppvisar emellertid ofullständigheter i en nästan obegriplig omfattning.

Som slutomdöme kan detta sägas: Susanne Wigorts Yngvesson har med denna bok tillfört det intellektuella svenska landskapet ett värdefullt bidrag. Debatten om samvetsfrihet har höjts åtskilliga pinnhål. Det är en vacker början och en icke ringa prestation.

---

⁴ Det ledande översiktsverket på svenska är Hans Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna* (senast 5:e upplagan, 2015). Speciallitteraturen om religionsfrihet i arbetslivet är främst Reinhold Fahlbeck, *Bed och arbeta – Om religionsfrihet i arbetsliv och skola* (2011) och Reinhold Fahlbeck, *Religionsfrihet och mänskliga rättigheter* (*Juridisk tidskrift* 2014-15).